

УДК 347.61/.64

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.1.51>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПРОГНОЗУВАННЯ РОЗВИТКУ СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Красицька Л.В.,
*доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу науково-правових експертиз
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
ORCID: 0000-0002-9187-4445
e-mail: krasitskayalara@gmail.com*

Красицька Л.В. Концептуальні аспекти прогнозування розвитку сімейного законодавства України.

У статті доведено, що прогнозування розвитку сімейного законодавства України в процесі розробки Наукової концепції розвитку законодавства України має відбуватися з урахуванням того, що Концепція оновлення Цивільного кодексу України передбачає включення до ЦК України окремої книги 7 «Сімейне право». Аргументовано, що сімейні відносини є приватними відносинами, які безпосередньо підпадатимуть під сферу цивільно-правового регулювання, тому загальні засади приватного права можуть бути застосовані й до сімейних відносин. В окремій книзі ЦК України, присвяченій регулюванню сімейних відносин, мають бути закріплені положення, що сімейні відносини регулюються лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства; регулювання сімейних відносин має відбуватися відповідно до моральних засад суспільства і в якнайкращих інтересах дитини.

Обґрунтовано, що доцільно в кодифікованому акті чітко визначити положення щодо участі органу опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів та участі служб у справах дітей при розгляді судом спорів, що виникають з сімейних правовідносин.

Доведено, що в процесі рекодифікації цивільного законодавства необхідно передбачити положення щодо визначення походження дитини від матері і батька, якщо батько дитини не перебуває у шлюбі і дитина народжена внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій за допомогою сурогатного материнства; визначення походження дитини, яка народжена в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій з використанням гамет та (або) ембріонів після смерті (оголошення судом померлими) жінки та (або) чоловіка, у якої (якого) вони були відібрані; передбачити право спадкоємців оспорити батьківство того, хто записаний батьком дитини і помер до її народження, якщо він не подав за життя до нотаріуса заяви про невизнання свого батьківства, оскільки не знав або не міг знати про вагітність дружини, але в силу презумпції батьківства записаний батьком дитини.

У Науковій концепції розвитку законодавства України мають знайти своє відображення пропозиції щодо удосконалення правового регулювання аліментних зобов'язань, проведення відповідних заходів, які передбачені Дорожньою картою з питань верховенства права.

Ключові слова: Наукова концепція розвитку законодавства України, сімейне законодавство, сімейне право, захист сімейних прав, органи опіки та піклування, визначення походження дитини, оспорування батьківства, аліменти.

Krasytska L.V. Conceptual aspects on forecasting Ukrainian family legislation's development.

The author of the article has proved that forecasting the development of family legislation of Ukraine in the process of elaborating the Scientific Concept for the Development of Ukrainian Legislation should consider the fact that the Concept for Updating the Civil Code of Ukraine provides for the inclusion of a separate Book 7 "Family Law" into the Civil Code of Ukraine. It has been argued that family relations are private ones that will directly fall under the scope of civil regulation, therefore general

principles of private law should be also applied to family relations. The separate Book of the Civil Code of Ukraine focused on regulating family relations should consolidate the provisions that family relations are regulated only in that part, when it is permissible and possible from the point of view of their participants' interests and the interests of society; family relations regulation should take place in accordance with the moral principles of society and in the child best interests.

It has been grounded that the codified act should clearly define the provisions on the participation of the custody and guardianship agency in the protection of family rights and interests, as well as the participation of the office of children's services in the consideration of court disputes arising from family legal relations.

The author has proved that it is necessary in the process of recodification of civil legislation to provide for provisions on determining the child's origin from the mother and father, if the father of the child is unmarried and the child was born as a result of the use of assisted reproductive technologies by using surrogacy; determining the child's origin born as a result of the use of assisted reproductive technologies by using gametes and (or) embryos taken from the woman and (or) man after the death of the woman and (or) man (court's declaration to be the deceased); to provide the right of lawful heirs to disestablish of paternity of a person who was recorded as the father of a child and died before the child's birth, if he had not filed a statement of non-recognition of his paternity to civil-law notary during his lifetime, since he did not know or could not have an idea about his wife's pregnancy, but in virtue of the presumption of paternity was recorded as the child's father.

The Scientific Concept for the Development of Ukrainian Legislation should reflect suggestions for improving the legal regulation of maintenance obligations, carrying out relevant measures, which are provided by the Rule of Law Roadmap.

Key words: Scientific Concept for the Development of Ukrainian Legislation, family legislation, family law, protection of family rights, custody and guardianship agencies, determination of child's origin, disestablishment of paternity, spousal support payouts.

Постановка проблеми. Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 92 Конституції України від 28 червня 1996 року виключно законами України визначаються засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки [1]. Саме ці конституційні приписи обумовлюють необхідність визначення на рівні закону основних засад регулювання шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства.

Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX «Про правотворчу діяльність» [2] набрав чинності 20 вересня 2023 року, вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [3], затвердженим Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX [4], у статті 22 визначає особливості розробки прогнозованих документів публічної політики, до яких, зокрема, належить Наукова концепція розвитку законодавства України. Розробка Наукової концепції розвитку законодавства України, у тому числі й щодо розвитку сімейного законодавства, має відбуватися з урахуванням сучасних тенденцій оновлення законодавства України, які вже склалися в українському суспільстві і в українському правовому просторі, у тому числі й євроінтеграційних процесів України.

Метою цього дослідження є визначення концептуальних підходів щодо прогнозування розвитку сімейного законодавства України в умовах проведення рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України.

Стан опрацювання проблематики. Розвиток сімейного законодавства завжди привертав увагу українських правників. Зокрема монографічне дослідження В.А. Ватраса присвячене джерелам сімейного права з позиції проблемних питань теорії та практики [5]. Проблеми імплементації європейських принципів сімейного права у національне законодавство України дослідила М. Мєнджул [6]. Тенденції розвитку законодавства у сфері договірної регулювання сімейних відносин в контексті оновлення Цивільного кодексу України були предметом наукового аналізу О.М. Пономаренко [7]. Вплив практики ЄСПЛ на розвиток сімейного законодавства України визначив В.І. Труба [8]. Визначення концептуальних засад розвитку сімейного законодавства України набуває своєї актуальності в умовах проведення рекодифікації цивільного законодавства України та розробки Наукової концепції розвитку законодавства України як прогнозованого документу публічної політики.

Виклад основного матеріалу. У преамбулі Конституції України наголошується на підтвердженні європейської ідентичності Українського народу і незворотності європейського та євроатлантичного курсу України, що обумовлює врахування євроінтеграційних тенденцій України у процесі розробки й прийняття законодавчих актів, що регулюють сімейні відносини.

На сьогодні концептуальні засади розвитку сімейного законодавства України мають визначатися з урахуванням того, що членами Робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, утвореної постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 650 [9], підготовлена Концепція оновлення Цивільного кодексу України, яка передбачає включення до ЦК України окремої книги 7 «Сімейне право» [10].

Проаналізуємо деякі концептуальні аспекти розвитку сімейного законодавства України в умовах сьогодення.

Сімейні правовідносини за своєю правовою природою є приватноправовими відносинами, тому правове регулювання таких відносин має відбуватися з урахуванням засадничих положень приватного права. Варто зазначити, що у Верховній Раді України зареєстровано проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої № 14056 від 21.09.2025, яким пропонується статтю 3 «Загальні засади приватного права» викласти в такій редакції: «Приватні відносини ґрунтуються на загальних засадах приватного права. Загальними засадами приватного права є: 1) юридична рівність та недискримінація суб'єктів приватних відносин; 2) приватна автономія; 3) диспозитивність; 4) неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного та сімейного життя людини; 5) заборона протиправного позбавлення права власності; 6) свобода договору або іншого правочину; 7) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 8) недопущення отримання переваг із своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки, заборона зловживання правом; 9) судовий захист цивільного права та/або охоронюваного законом інтересу; 10) справедливість, добросовісність, та розумність. Перелік загальних засад, визначений частиною другою цієї статті, не є вичерпним» [11].

Сімейні відносини як приватні відносини безпосередньо підпадатимуть під сферу цивільно-правового регулювання, як передбачається в проекті Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої № 14056 від 21.09.2025. Відповідно й загальні засади приватного права можуть бути застосовані до сімейних відносин, проте в окремій книзі, присвяченій регулюванню сімейних відносин, мають бути обов'язково закріплені ті засади регулювання сімейних відносин, в яких буде відображено специфіку правового регулювання саме сімейних відносин, зокрема, що сімейні відносини регулюються лише у тій частині, у якій це є допустимим і можливим з точки зору інтересів їх учасників та інтересів суспільства; регулювання сімейних відносин здійснюється відповідно до моральних засад суспільства і в якнайкращих інтересах дитини.

Реформування органів місцевого самоврядування, об'єднання територіальних громад призвело до змін у визначенні відповідних органів, які є органами опіки та піклування, та визначенні повноважень служб у справах дітей, які за законодавством мають права юридичної особи. Тому в процесі рекодифікації цивільного законодавства в частині врегулювання сімейних відносин доцільно в кодифікованому акті чітко визначити положення щодо участі органу опіки та піклування у захисті сімейних прав та інтересів та участі служб у справах дітей при розгляді судом спорів, що виникають з сімейних правовідносин.

Розвиток сімейного законодавства України передбачає й усунення прогалин, суперечностей в правовому регулюванні сімейних відносин.

Так, Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III у Розділі III «Дитина і сім'я» визначає права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини, закріплює за дитиною право на контакт з батьками, які проживають окремо, право дитини на контакт з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, які проживають у різних державах, право дитини на майно та житло. У той же час Закон України «Про охорону дитинства» містить певні суперечності з положеннями чинного СК України, які мають бути усунуті в процесі реформування цивільного законодавства. Зокрема, в ч. 6 ст. 24 Закону України «Про охорону дитинства» зазначається, що «усиновлення (удочеріння) є оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки» [12]. Це визначення терміну «усиновлення» не враховує положень ч. 1 ст. 208 СК України, за якими «усиновленою може

бути дитина». Згідно зі ст. 6 СК України правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [13]. Отже, в Законі України «Про охорону дитинства» не враховано, що усиновленою дитиною може бути не тільки неповнолітня дитина віком від 14 до 18 років, а й малолітня дитина віком до 14 років.

Також при визначенні терміну «діти, позбавлені батьківського піклування» у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» до дітей, позбавлених батьківського піклування, не віднесено дитину, обидва з батьків якої є особами, зниклими безвісти за особливих обставин, що ускладнює реалізацію в практичній діяльності законодавчих положень, викладених в абз. 1 ч. 3 ст. 8 Закону України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» від 12 липня 2018 року № 2505-VIII [14], щодо встановлення опіки / піклування над дитиною, якщо обидва з батьків дитини є особами, зниклими безвісти за особливих обставин. Тому нагальною потребою сьогодення в умовах введення в Україні воєнного стану є забезпечення захисту прав дітей, батьки яких набули статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» від 22 листопада 2023 року № 3496-IX було внесено зміни до пункту 1 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» шляхом доповнення абзацом десятим у такій редакції «У період дії воєнного стану військовослужбовці, визначені у підпункті 1 пункту 1 статті 3 цього Закону, мають право на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство), зокрема на здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України» [15].

Вважається, що здійснення права військовослужбовців на біологічне батьківство (материнство) має бути визначено на рівні закону, особливо у випадках, коли такі репродуктивні матеріали використовуються вже після смерті особи, у якій вони були відібрані. Пропонується на законодавчому рівні передбачити положення щодо визначення походження дитини, яка народжена в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій з використанням гамет та (або) ембріонів після смерті (оголошення судом померлими) жінки та (або) чоловіка, у якій (якого) вони були відібрані.

Законодавство України дозволяє самотнім чоловікам бути стороною договору про сурогатне материнство. Проте на законодавчому рівні не врегульовано порядок визначення походження такої дитини від матері і батька, якщо батько дитини не перебуває у шлюбі і дитина народжена внаслідок застосування допоміжних репродуктивних технологій. Ця правова прогалина має бути усунена шляхом правотворчої діяльності.

У судовій практиці існують спори щодо оспорування батьківства спадкоємцями того, хто записаний батьком дитини і помер до її народження (за умови відсутності подання ним за життя до нотаріуса заяви про невизнання свого батьківства), і суди їх вирішують, застосовуючи аналогію закону. Проте такий підхід є дуже спірним. Системний аналіз положень СК України щодо регулювання сімейних відносин з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, щодо тісного зв'язку сімейних прав з особою і неможливості їх передання іншій особі, щодо оспорування батьківства (оспорування батьківства можливе лише після народження дитини і до досягнення нею повноліття) надає підстави для висновку, що неможливе оспорування спадкоємцями того, хто записаний батьком дитини і помер до її народження, його батьківства (за умови відсутності подання ним за життя до нотаріуса заяви про невизнання свого батьківства) на підставі частини третьої статті 137 СК України з одночасним доведенням того, що ця особа не знала або не могла знати про вагітність дружини, але в силу презумпції батьківства записана батьком дитини. Пропонується передбачити право спадкоємців оспорити батьківство того, хто записаний батьком дитини і помер до її народження, якщо він не подав за життя до нотаріуса заяви про невизнання свого батьківства, оскільки не знав або не міг знати про вагітність дружини, але в силу презумпції батьківства записаний батьком дитини.

Істотні зміни мають відбутися і в правовому регулюванні аліментних зобов'язань як подружжя, так і батьків і дітей. Наприклад, залишились не врегульованими чинним СК України відносно щодо зміни розміру аліментів, що стягуються з повнолітніх дочки, сина на утримання їх

непрацездатних батьків, які потребують матеріальної допомоги. До таких відносин за аналогією закону застосовують положення ст. 192 СК України. Така правова прогалина також має бути усунута в процесі правотворчої діяльності.

Україна має провести відповідні заходи, які передбачені Дорожньою картою з питань верховенства права, що має бути враховано в процесі рекодифікації цивільного законодавства України та розробки Наукової концепції розвитку законодавства України. Дорожня карта з питань верховенства права є всеохоплюючим стратегічним документом, що визначає комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС за переговорними Розділом 23 «Судова влада та основоположні права» та Розділом 24 «Юстиція, свобода і безпека» в п. 3.5 «Права дитини» передбачає такий стратегічний результат, як посилення механізму соціального захисту дітей та забезпечення права дітей на виховання в безпечному оточенні шляхом доступу до якісної громади та сімейного догляду, реінтеграції дітей в їхні сім'ї, розвиток сімейних форм виховання та сприяння адаптації дитини в територіальній громаді [16].

Висновки. Розвиток сімейного законодавства України має відбуватися у площині рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України. При цьому ряд інститутів сімейного права необхідно гармонічно «вплести» в оновлене цивільне законодавство України, щоб зберегти й національні традиції правового регулювання сімейних відносин і одночасно усунути суперечності з нормами цивільного права, зокрема щодо договірного регулювання сімейних відносин, застосування позовної давності в сімейному праві, застосування заходів відповідальності за порушення сімейних прав та невиконання сімейних обов'язків тощо.

Удосконалення правового регулювання сімейних відносин сприятиме усуненню прогалин, суперечностей у правовому регулюванні сімейних відносин, формуванню єдності судової практики та її передбачуваності, а в цілому забезпечить реалізацію принципу верховенства права (правовладдя).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
2. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-IX#Text> (дата звернення: 12.10.2025).
5. Ватрас В.А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики: монографія. Хмельницький: вид-во ТОВ «Поліграфіст - 3», 2020. 824 с.
6. Менджул М. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування): монографія. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 420 с.
7. Пономаренко О.М. Тенденції розвитку законодавства у сфері договірного регулювання сімейних відносин в контексті оновлення Цивільного кодексу України. *Розвиток сімейного законодавства України в умовах оновлення (рекодифікації) цивільного законодавства України*: збірник матеріалів Круглого столу (м. Київ, 4 червня 2024 р.). Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 42–45.
8. Труба В.І. Вплив практики ЄСПЛ на розвиток сімейного законодавства України. *Десять юридичних диспутів з актуальних проблем приватного права, присвячені пам'яті Є.В. Васюковського*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 травня 2021 р.) Одеса: Фенікс, 2021. С. 32–39.
9. Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України: постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 року № 650. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.10.2025).
10. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.

11. Проект Закону про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої № 14056 від 21.09.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356> (дата звернення: 13.10.2025).
12. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 13.10.2025).
13. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 13.10.2025).
14. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12 липня 2018 року № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text> (дата звернення: 13.10.2025).
15. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство): Закон України від 22 листопада 2023 року № 3496-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20?fbclid=IwAR1sO4KWBUsOkaNmogOhkw1EEKiacMt8OsHywDhL6cUgYuchg9sA1-0hn9A#Text> (дата звернення: 13.10.2025).
16. Деякі питання забезпечення переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 року № 475-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475-2025-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.10.2025).